IVAN PEDERIN

JADRANSKA HRVATSKA KAO EPSKI PROSTOR AUSTRIJSKOG (TRIVIJALNOG) ZAVIČAJNO-TURISTIČKOG ROMANA

Korijeni austrijskog i njemačkog zavičajnog romana (Heimatroman) zacijelo su vrlo duboki te sežu u prošlost svakako dublje od Heimatkunstbewegunga, u krajnjoj liniji dalje od samog realizma, u sam romantizam, pa do nasljeđa rusovstva, koje je prvo stvorilo neposredan odnos ne samo prema prirodi nego i prema stanovitim krajevima, u prvom redu prema Alpama. Tu valja spomenuti spjev Albrechta Hallera »Die Alpen« (1729), uopće naglašavanje pučke jednostavnosti i svega iskonskoga. Po shvaćanjima njemačke romantike duh na putu k prirodi koju je sam stvorio poprima svoju pravu pojavnost, a po Friedrichu Wilhelmu Josephu Schellingu priroda je vidljivi duh kao što je duh nevidljiva priroda.[1]

Ovo su čisto ideološka polazišta njemačkih pisaca mlađe romantike određenih nacionalno kao što su donekle Ludwig Tieck, pa braća Jakob i Wilhelm Grimm i Ludwig Uhland, a potom njihovi pokrajinski vezani epigoni kao Eduard Mörike. U realizmu krajolik više nije lirski junak nego životna okolina manifestirana u njegovoj fiziološkoj, psihološkoj i sociološkoj zbilji,[2] a književnost njemačkog jezika, koja se nije razvila u jednom velikom gradskom središtu kao engleska ili francuska, tu je opet dala pisce usko vezane s nekim pokrajinama .To nije samo Theodor Storm, nego u krajnjoj liniji i Wilhelm Raabe, pa Jeremias Gotthelf. Ta usmjerenja koja se javljaju na raznim mjestima i s raznih razloga (koje ovdje nećemo ispitivati) zasigurno su izraz nekog konzervativnog držanja što seže

[1] H. A. Korff, Geist der Goethezeit, III Frühromatik, Leipzig, 1957, str. 259, 261.

[2] Zlatko Posavac, Corpus teza hrvatskog realizma, Prikaz estetičkih nazora, Encyclopaedia moderna 5 (1971) br. 14;

za naslijeđenim i nacionalnim vrijednostima još iz kasne romantike,[3] a u Njemačkoj je (uz iznimku Švicarca J. Gotthelfa, protestanskog pastora) jačalo poslije 1848. usporedo s odbacivanjem mladonjemačkog liberalizma. Ideološka substruktura ovakva držanja naći će se možda u nazorima inače liberalnog materijalista Ludwiga Feuerbacha da je vjera etnički i naobrazbeni ideal čovjeka što postoji zajedno sa svojom okolinom. Kako je njemačko rodoljublje lako presadivo na istok još od doba Johanna Gottfrieda Herdera,[4] što osobito lijepo zasvjedočuje drama Theodora Körnera »Zriny« (1812), kojoj je naš Nikola Šubić, sigetski junak, to je njemački realizam dao i pisce što će pisati epska djela s dalmatinskom tematikom kao što je to Ida von Düringsfeld.[5] Malo iza nje je jedan austrijski pisac, Heinrich Noé, tvrdio da se preko djelâ domaćih pisaca može upoznati život seljakâ od najdaljih dolina Alpa do norveških fjordova i ravnica Madžarske do Podololije, samo ne život Dalmacije, pa je pozvao pisce da pišu novele i romane o Dalmaciji na talijanskom, da bi bile lakše dostupne stranim čitateljima.[6] Bilo je to ponešto krivo shvaćen pojam istine u realizmu koja više nije bila isto s ljepotom i isto tako krivo shvaćen pojam umjetničke stvarnosti koji nije mogao dati neposrednih plodova u književnosti, pa je na romane s Dalmacijom kao epskim prostorom valjalo je pričekati[7]

O prijelomu stoljeća javlja se u Austriji i Njemačkoj pokret Heimatkunstbewegung. Još sredinom osamdesetih godina Peter Rosegger svjesno izbjegava naturalističke postupke u svojim romanima o seljacima, lovcima, krivolovcima i krijumčarima na selu. U gradu P. Rosegger ne vidi uljudbu nego žarište tjelesnih i duhovnih pogibelji, navraćajući se tako jasno na rusoovstvo. Slično će uz te male ljude iz puka, iako ne izravno vezane uz Heimatkunstbewegung, biti vezana i Marie von Ebner-Eschenbach (inače rođena grofica Dubsky), zatim Ludwig Thoma, Bavarac, koji je kao odvjetnik upoznao male

[3] H. A. Korff, Geist der Goethezeit, IV. Hochromantik, Leipzig, ³1958, str. 105. Fritz Martini, Deutsche Literatur im bürgerlichen Realismus 1848—1898., Stuttgart, ²1964, str. 30.

[4] Holm Sundhaussen, Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie, München, 1973.; Nikola Ivanišin, J. G. Herder i ilirizam, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio istorije, arheologije i historije umjetnosti, ²(1963), str. 196—225. i dr.

[5] Tako novele umetnute u njezinu knjigu Aus Dalmatien, 3. sv., Prag, 1957, i rasute po nekim časopisima. Pobliže o tome kod Nade Beritić, Dalmatinske teme Ide Düringsfeld. Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku, 12 (1970), 367—88.

[6] Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderungen durch die Schwarzen Berge, Wien — Pest — Leipzig, 1870, str. 372—73.

[7] Ovdje ću spomenuti dramu njemačkog romantičara Achima von Arnima Marino Caboga (1846) koja se zbiva u Dubrovniku. No A. von Arnim nikad nije bio u Dubrovniku, o kojem je znao samo iz povijesnih djela, a prava tema drame zapravo je potres 1667. Usp. Ivan Pederin, Drama Ludwiga Achima von Arnima o Dubrovniku, Dubrovački horizonti, 5 (1973), br. 12—13, str. 16—21.

ljude, pa Ludwig Ganghofer (1855—1920), sin šumara, koji je dobro poznavao bavarski Allgau. Za nas je važno da zavičajni roman, koji ovi pisci njeguju, ne želi samo istaknuti značenje južnih njemačkih krajeva (za čim su ušli Ludwig Thoma, pa Hermann Hesse s časopisom »März«) nego i značenje nenjemačkih naroda, pa Hermann Sudermann u to doba, 1917, piše »Litauische Geschichten«, a Karl May (1842—1912) bira za epski prostor svojih trivijalnih romana Ameriku, Srednji istok i Balkan.

Drugi izdanci Heimatkunstbewegunga vode prema konzervativnosti, koja se, kako naprijed vidjesmo, znala pojavljivati u sličnim književnim usmjerenjima još od romantike. Adolf Barthels (1862—1945) tražio je izvornost narodne snage i napadao Židove zbog »radikalnog internacionalizma«, što ga je dovelo do nacionalsocijalizma. S druge strane se u to doba borbe protiv modernizma u bogoslovlju vode poslije enciklike »Pascendi« Pija X 1907. god., javlja se i katolički roman što nastoji esteticizam Moderne pretvoriti supstancijalno u mistiku, nastavljajući s polazišta Charlesa Baudelairea, Paula Verlainea, Oscara Wildea, Gerada Manleya Hopkinsa, a onda i Lava N. Tolstoja, pa Fjodora M. Dostojevskog.[8]

U to doba javlja se i austrijski zavičajni roman u sjeni politike velikoaustrijskog kruga. Austrija se u to doba, više nego ikad dotada, orijentira prema Jadranu. Tri točke su za Austriju od osobite važnosti na Jadranu, Trst kao gospodarska prijestolnica s Lloydom, tim glavnim oruđem austrijskog prodora na jugoistok, Pula kao glavna ratna luka i uporišta ispred Visa i Boke, te Brijunski otoci na kojima tada često boravi Franjo Ferdinand i njegovi ljudi. Svoje zanimanje za Jadran Franjo Ferdinand izražava čestim lovovima, boravcima i krstarenjima, on zacijelo nije ni pomišljao da Dalmaciju pripoji ostaloj Hrvatskoj, pa je dao da se Mljet uredi kao nacionalni park, uz jedan takav park u Alpama, želeći na taj način reći da Austrija nije samo alpska nego i sredozemna zelja, te da je Dalmacija također »domovina«.[9] Sve je to bilo popraćeno snažnom gospodarskom i novinskom propagandom.[10] U to doba, a osobito poslije 1912. god., kad

[8] Albert Soergel — Curt Hohoff, Dichtung und Dichter der Zeit, Vom Naturalismus bis zur Gegenwart, Düsseldorf, 1964, str. 741—44. Upućujem na dalju literaturu o Heimatkunstbewegungu, Erika Jenny, Die Heimatkunstbewegung, Ein Beitrag zur neueren deutschen Literaturgeschichte (dis.), Basel, 1934.; Leonore Dieck, Die literaturgeschichtliche Stellung der Heimatkunst (dis.) München, 1938.; Paul Erich Schütterle, Der Heimatroman in der deutschen Presse der Nachkriegszeit (dis.), Würzburg, 1936. Karlheinz Rossbacher, Heimatkunstbewegung und Heimatroman, Stuttgart, 1975.

[9] Ivan Pederin, Športski turizam u jadranskoj Hrvatskoj. Turizam, Zagreb, 20 (1972), br. 11—12, str. 30—40.

[10] Ivan Pederin, Njemački vodiči za jadransku Hrvatsku do 1914. godine. Naše planine, Zagreb, 26 (1974), br. 12, str. 187—192; isti, Austrijsko turističko i planinsko novinstvo o jadranskim krajevima. Turizam 25, (1973), br. 11—12, str. 268—72.; isti, Istra u austrijskim i njemačkim putopisima 18. do 20. st. Istarski mozaik, Pula, 9 (1973), br. 6, str. 54—68; Vjekoslav Maštrović, Prvi turistički savezi u Dalmaciji g. 1899 i 1909, Zadar, 1960.

je talijanski gotovo posve nestao iz javne usprave, Austrija nastoji uvesti njemački kao uredovni jezik. Esej Hermanna Bahra »Dalmatinische Reise« (Berlin, 1909) postao je jedna od najčitanijih knjiga svoga doba,[11] a može biti značajno da je u to doba na hrvatsku obalu Jadrana krenuo i jedan od začetnika Heimatkunstbewegunga — Peter Rosegger.[12]

Od priličnog broja romana i pripovijesti što se pišu od početka drugog desetljeća ovog stoljeća (a sve ih ne možemo ovdje navesti) raščlanit ćemo četiri. To su dva romana odnosno novele Alfreda Maderna, »Sonnenlandschaft, Dalmatinsche Landschaftsnovelle« (Dresden,1912) i »Scirocco, Dalmatinischer Roman« (Dresden und Leipzig ²1916), potom »Die schöne Curzolanerin, Novelle« Adolfa Gerstmanna (Leipzig, s. a. [1915]) i jedan roman iz doba između dva rata, roman Franza Szyszkowitza »Riff im Licht« (Beč, s. a. [1948]). U prvoj pripovijesti Alfreda Maderna[13] znakovno područje epskih likova pokazuje dva mlada akademičara, Ernsta i Paula, koji su upravo postali doktori u Beču, jedan medicine, a drugi filozofije, pa putuju u Dubrovnik, gdje će prezimiti da se odmore od napornog učenja. Tamo sreću Hansa Heinricha, književnika iz Münchena, što u Dubrovniku ljubuje sa svojom lijepom prijateljicom, Padovankom Celijom, udovicom bivšeg talijanskog konzula u Dubrovniku, koji je tamo ostao i kad je prestao biti konzulom. Ernst i Paul također nalaze prijateljice u Dubrovniku, obje su Talijanke i upuštaju se s njima u intimne odnose, Paul s Marijom Catena, Ernst s Elisom.

Svojstva muških likova su učenost, odanost književne sposobnosti u slučaju Hansa Heinricha, ženskih likova društvena kultura i profinjenost. One se kreću u vrtovima s lovorom i čempresima, one su obje patricijske kćeri, oni imaju akademsku naobrazbu i dostojanstvo. One govore talijanski, oni njemački. Ernstov djed pao je kod Custozze, ali on i Paul nisu za mržnju između Austrijanaca i Talijana, a po riječima Marije Catene Austrijance nije u Italiju dovela pohlepa nego ljubav prema umjetnosti. U razgovoru dvojice zaljubljenika, Paula i Marije, Paul ističe njemačku šumu iz koje rasta snaga njemačkom narodu, a ona more. No šuma je ipak nekako bogatija i osje-

[11] Ivan Pederin, Österreichs Weg an die Adria, Österreich in Geschichte und Literatur, Beč, 20 (1976), br. 1, str. 33—48.

[12] Gesammelte Werke von Peter Rosegger, 23. Bd. Hiemgärtners Tagebuch, Leipzig, 1916, str. 235—36. [Prvo izd. 1913].

[13] Njegovo pravo prezime bilo je Schmidt, rođen 1886. u Mariboru, novinar i putopisac, pisac romana iz suvremenog austrijskog života, W. Kosch, Deutsches Literaturlexikon, Bd. 2. Bern, CMMLIII, str. 1609. Vidi i J. W. Nagl, J. Zeidler (hrsg.) E Castle, Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte, 3(Schluss-)Band 1848—1918, 1. Abt. Neuabsolutismus und erste Verfassungsversuche 1848—1866. Wien, 1926—37 str. 1231. Tu je ovaj pisac spomenut kao apologeta njemačke i talijanske kulture »progonjene« kod nas poslije 1918. Osim ovdje raščlanjenih djela A. Maderno je napisao još i roman Zwischen zwei Nationen, 1917.

ćajnija od mora. To su svojstva glavnih likova na temelju kojih oni autonomno i suvereno djeluju, dapače svojstva koja ih prisiljavaju na djelovanje, a to je ljubav.

Među ovim glavnim likovima muški likovi imaju ulogu identifikacijskih likova m u š k o g čitateljstva utoliko što projiciraju i prenose želje čitatelja za spolnim snošajem oplemenjenim kulturom i društvenim prestižom (patricijske kćeri). Junaci su tipizirani u znanstvenom, stručnom odnosno književnom pogledu i u tom smislu pisac nadzire bijeg malograđanskog bečkog čitatelja iz svakidašnjice industrijskog velegrada. S obzirom na ovakvo očekivano držanje muškog čitateljstva nema potpunog cenzuriranja svake pohote karakterističnog za ženski roman,[14] ovdje muški likovi spavaju sa svojim prijateljicama, tu pisac rukuje sa malograđanskom predodžbom muškarca kao osvajača, ne prelazeći nipošto na područje pornografije. S ovim potiskivanjem užitaka spolnog nagona iz književne stvarnosti pisac tu stvarnost potvrđuje u svakidašnjici. Osim ovih likova ingroupa, u koji se primaju i Talijanke, postoje još i likovi outgroupa. To je u prvom redu zagriženi hrvatski rodoljub, ljubomorni Pietro Malfatti, koji će Paulu u pokladskoj gužvi zabosti nož u srce. Uz njega, koji već imenom dokazuje svoja negativna svojstva, postoji i većina sporednih likova, domaći ljudi, Hrvati, primitivni, lijeni i prljavi, Srbin koji na brodu jede s kapom na glavi i pritom mljašće. Ingroup i outgroup raspoređeni su dakle po kulturnim, zapravo političkim načelima. Tu pisac na usta Marije izriče nazor da je sva kultura u Dubrovniku i Dalmaciji došla iz Italije, ali da je vlada uz Hrvate, jer su pobožniji, a time griješi (str. 103). Sama etnička pripadnost ingroupa, Hans Heinrich — Bavarac, Paul i Ernst — Austrijanci, a sva trojica pripadnici Bajuvarskog plemena, njihove prijateljice Talijanke, djeluju afirmativno u smislu Trojnog saveza. U outgroup spadaju Hrvati, Srbi, Crnogorci, dakle narodi koji se svrstavaju protiv Austrije. Tu je teško govoriti o nekom ideološkom indokritiniranju koje guši zabavu, to najzakonitije svojstvo svake književnosti. Valja reći da je ovakva književnost potrošno dobro razvijenog kapitalizma, u kojem industrija kanalizira, oblikuje i integrira želje i potrebe potrošača tako da potiskuje osobne želje, prevodeći ih u želje sukladne sustavu proizvodnje. I ova pripovijest zasigurno sadrži takvo potiskivanje i kanaliziranje čitateljskih potreba tako da ih umiruje potvrđujući postojeću političku orijentaciju vlade. Umirujući čitatelja u tom pogledu ona ga nadzire u bijegu iz svakidašnjice. Politika doduše nije posve točno prikazana, u to doba ona je bila donekle sklona Hrvatima (tu spada i umjerena piščeva kritika vladine politike) i protivna talijanašima. No pisac sve u svemu neće da to vidi. On računa s ograničenim obzorom malograđanskog čitatelja kojem nudi skraćenu stvarnost, radije da ga umiri u

[14] Peter Nusser, Romane für die Unterschicht, Tüb. 1973—74, str. 48.

strahu od redarstva i vlasti nego da zadovolji njegove naobrazbene potrebe. Pisac tu ne zadovoljava njegove potrebe za naobrazbom nego za sigurnošću. U tome smislu je držanje piščevo koji usmjeruje čitateljeve želje već lege artis konzervativno.

Epsko zbivanje slijedi kao znakovni sustav iz znakovnog sustava epskih likova. Likovi ingroupa će spolno općiti ukrašavajući svoje koituse kulturom i znanjem. Oni će tako zadovoljiti potrebe čitateljstva za intimnošću u bijegu pred teško shvatljivim svijetom industrijsko-velegradske svakidašnjice. Velegrad, kakav je Beč bio pred prvi svjetski rat, bio je po svojoj stvarnosti teško shvatljiv za malograđanina koji je svakodnevno radio naporan i frustrativni posao podčinjenog činovnika ili obrtnika.

Utoliko preglednija, shvatljivija i logičnija je pripovijedana stvarnost ispričana realističkim postupcima u trećem licu. Oblici estetskog kodiranja su dakle pojednostavljeni i temelje se na kulturno slabije cijenjenim vrijednostima posluživanja društveno degradiranih potreba malograđanstva. U tom smislu je i intenzitet kodiranja niži od avangardno književnog. Po tome ovo djelo možemo svrstati u trivijalnu književnost.[15] Ono, kao i inače trivijalna djela, izbjegava sve kompleksno, sve promjene na političkom polju, kako naprijed vidjesmo, pa tako i na području estetskog saopćenja. Ono slijedi zastarjele, degradirane, realističke postupke u književnosti, zatvara se pred novim, slijedi te stare realističke postupke na koje je čitatelj navikao iz škole, iz građanskog školskog sustava koji izbjegava sve suvremeno i avangardno u književnosti. U tom smislu bi trivijalna književnost bila fenomen doba u kojem književnost ide naprijed tražeći stalno novim pravcima nove estetske mogućnosti saopćenja. Trivijalna književnost ostaje pri starim svojstvima estetske poruke, bježi od simbolističke »pustolovine jezika«, ostajući pri shvaćanju jezika kao saopćenja. U staroj književnosti tome bi odgovarala društvena degradacija književnosti, put od dvora prema puku.[16]

Sve ovo pojam trivijalne književnosti može približiti pojmu epigonstva, koji u zadnje doba kao da je iščezao iz književnog nazivlja. Epigonskim se obično nazivaju zastarjeli književni postupci, vremenski udaljene kolonije klasike ili romantike, veliki kompromis klasičnih i romantičkih postupaka s rodoljubnim ili konzervativnim ideologiziranjem.[17]

[15] Günter Waldmann, Theorie und Didaktik der Trivialliteratur, München, 1973, str. 135.

[16] Takav je ponekad put narodnog pjesništva, usp. Ivan Pederin, Pelješka pjesnička škola. Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470—1970, Omiš, 1970, str. 365—80. Balada je, npr., književni rod što je u početku bio svojina viših slojeva, usp. Wolfg. Kayser, Geschichte der deutschen Ballade, 1936, str. 5.

[17] Herbert Cysarz, Epigonendichtung, u: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, begr. von Paul und Wolfg. Stammler, hrsg. von Wolfg. Mohr, 1, Berlin, ²1958, str. 372—73.

Ovakva vrst teksta zasvjedočuje trivijalno i epigonsko značenje pripovijesti »Sonnensehnsucht« : »Warum steckst du jetzt ein Büschlein des silbermatten Laubes in den weichen Knoten deiner dunklen Haare? Und nun reisst du es wieder heraus?

Hast du nicht eben erst über die Mauer gesehen und tust es schon wieder?

Maria Catena, deine Stirne ist umwölkt, das Blut schlagt ungleichmassig in den Pulsen deiner zarten Schläfen.

Du bist ungeduldig Maria!

Siehst du, das war ein guter Einfall von dir, dich auf die Mauer zu setzen. Du weisst gar nicht, wie doppelt schön dein feines blasses Gesicht aus dem Schatten des machtigen Ölzweiges hinaussieht in den flammenden Glanz der frühen Nachmittagsstunde.« (str. 41—42).

Trivijalna književnost voli riječi s podražajnim svojstvima i čuvstveno-asocijativnom snagom. Ljepota se kaže, ne opisuje se i tako se stavljaju granice doživljenom prostoru.[18]

U ovom tekstu pisac se iznenada pred čitateljem obraća samoj junakinji. Stupanj javnosti velik je kao i čitateljstvo, a to će reći vrlo velik. Kolik je stupanj javnosti, tolik je i intenzitet patosa. Tekstom vladaju riječi kao Buschlein silbermatten Laubes, weicher Knoten deiner dunklen Haare, umwölkte Stirne, Pulsen deiner zarten Schläfen, dein feines blasses Gesicht, Schatten des mächtigen Ölzweiges, flammender Glanz der frühen Nachmittagsstunde. Sve to ima odnos prema baroknim domaćim bečkim tradicijama. Rečenice nisu složene, ima puno epiteta, apozicija. Sve riječi imaju odnos prema naslijeđenoj kulturi juga, Italije. Djeluju teško, barokno, epigonski sa svojim patosom. Ako se zna da je Beč bio onda industrijski grad, tu ima idealističke oporbe kapitalističkoj svakidašnjici relacionirane prema Robertu Hamerlingu.

Ovakva promjena doživljenog svijeta u stanovite iluzije i retuširanje stvarnosti inače je svojstvena turističkom kiču,[19] vrst teksta bliska je tekstovima trivijalnih putopisa li vodiča.

Međutim, struktura epskog prostora potvrđuje srodnost ove podvrsti zavičajnog romana s turizmom. Kao što su likovi suženi, tako je i epski prostor ograničen na vile, porobrode, vrtove. Tu se pojavljuje egzotizam svojstven zavičajnom romanu, tu su brojni vrtovi, narodne nošnje i slično (str. 31), informacija o nedavnim događajima, kao ustanak u Krivošijama (str. 55), jedan izlet u Cetinje (str. 56). Outgroup, svijet Hrvata, Srba i Crnogoraca, s pojmovima bijede, neukosti, prljavštine i ljenosti ujedno je i granica epskom prostoru, jer krajolik mora ostati strogo talijanski, tipiziran i erotiziran, da bi podvukao svojstva junakinja. U tom smislu valja shvatiti i autorov izbor talijanskog prezimena za pseudonijum. Krajolik

[18] G. Waldmann, op. cit., str. 27—30.

[19] Ludwig Giesz, Der »Kitsch-Mensch« als Tourist, u: Gillo Dorfles, Der Kitsch, Tüb. 1969, str. 165, 167.

je najzad ograničen zemljopisno na Dubrovnik, odnosno Dalmaciju u smislu turističko-zavičajnog romana. Veličina krajolika shvaćenog kao spolni krajolik za stanovanje i sazdanog uz pomoć turističko-prospektnih klišeja opet je sredstvo bijega iz sive svakidašnjice velegrada.[20] Pa ipak, elegancija, stilizacija na temelju talijanskog kulturnog prestiža ne spadaju u tipična svojstva zavičajnog romana.

No to će nestati u drugom romanu istog pisca »Scirocco«. Likovi ingroupa su ministarski savjetnik dr Konrad Hertl, mlad čovjek na visoku položaju i velik prijatelj Dalmacije, zaslužan za razvitak turizma u toj krunovini. On mora zbog svog posla putovati otprilike dva puta godišnje u Dalmaciju. Ovaj put putuje sa svojim prijateljem, Prusom koji živi u Berlinu, posjećuje obitelj svoje pokojne zaručnice Nine Sajović u Trogiru; on ima i kućicu negdje kraj Trogira u Kaštelima. Ovaj karatker nepodoban za razvoj fungira kao nosilac nekih svojstava koja ga potiču da djeluje, to su organizacijske sposobnosti, inicijativa i demokratično dostojanstvo visoka činovnika. Jer Hertl je skroman i uviđavan čovjek, velik i iskren prijatelj jadranske Hrvatske, Hrvata i Slavena uopće. U stereotip njegova lika spadaju iedološka svojstva zavičajnog romana. On voli »jug svoje domovine« (Austrije!), ističe ljepotu hrvatske obale prema monotoniji talijanske, zna slabo engleski i francuski, ali dobro češki, hrvatski, slovenski i talijanski, sve jezike Austrije. Više voli jednostavnu gostionicu u Opatiji nego sjajne hotele, uopće zazire od pogubnog sjaja velegrada i njegove površnosti. Hvali skromnost, izdržiljivost i marljivost austrijske vojske u Dalmaciji, pa Bosni i Hercegovini, cijeni ljubav Hrvata prema rodnoj grudi, njihov ponos, jednostavnost i ozbiljnost, ako ih se usporedi s Talijanima. Drži da se Slavene ne može upoznati u Beču, iako ih je Beč pun; da bi se upoznalo te jednostavne i poštene ljude, valja doći u Dalmaciju. Radi se dakle o ideološkom ograničavanju epskog prostora u smislu zavičajnog romana, pri čemu se Dalmacija u skladu s tada važećom politikom velikoaustrijskog kruga smatra Austrijom i domovinom. Ingroup je raspoređen nekako hijerarhijski, slijedeći načelo nekog državnog vrednovanja. Na čelu mu je Konrad Hertl, pa vojska i tek onda obitelj njegove pokojne zaručnice i Hrvati uopće. Tu se postupa po nekom načelu stručnog znanja, moći i utjecaja oplemenjenih savjesnošću. Zemljopisno ova hijerarhija ide od Beča preko Trsta do Raba i Trogira.

No s obzirom da su Hrvati predmetom ovih dobrih namjera, oni zbog kojih do epskog zbivanja uopće dolazi, oni su kao vrijednost zapravo na čelu epsko-ideoloških nastojanja na znakovnom području epskog zbivanja. Na tom području očituje se umjetnička stvarnost ovog romana čiji je razmak do političke stvarnosti vrlo malen. Naime hijerarhija vrijednosti ovog romana ista je kao sustav vrijednosti

[20] P. Nusser, op. cit., 74—75.

proklamiranih u politici velikoaustrijskog kruga. Pisac nije umio stvoriti autonomni sustav vrijednosti kakav je npr. satanizam, posve bezvrijedan u svakidašnjici, ratna divljaštva, silovanja, vrlo vrijedna u romanima o Franji Trenku. Pa ipak je donekle autonomno kao vrijednost poštovanje zavičaja, puka, njegovih vrlinâ, jednostavne seoske atmosfere, po čemu ovo djelo posve ulazi u okvir zavičajnog romana. K tome su ti mali i marljivi ljudi u pozitivnom odnosu posluha i poštovanja prema državi, koja im pristupa u liku naobraženog građanskog sloja, pobliže visokog činovnika Hertla.

U outgroup spadaju Madžari, Lokay Lajos iz Budimpešte, velegrađanin, sportaš, površan i moderan, osorna Hajos Margit sličnih svojstava. Odbacivanje velegrada kao epskog prostora u ideološkom smislu temelji se politički na krizi dualizma u smislu politike velikoaustrijskog kruga. No dok je u prvoj pripovijesti Dubrovnik sa svojim vrtovima i patricijskim kćerima zapravo predgrađe Beča, ovdje se velegrad odbacuje ideološki po svojoj biti.

U smislu krize dualizma strukturiran je i ingroup; Austrijanac Konrad Hertl rođen u Trstu, njegov prijatelj Prus i obitelj Sajović. Prijateljstvo Prusa i Austrijanca djeluje afirmativno u smislu postojećeg saveza, prijateljstvo obitelji Sajović afirmativno u smislu politike velikoaustrijskog kruga koja je nastojala privući Hrvate.

Afirmativno djeluje i Hertlova »Kulturarbeit«, rad na podizanju gospodarstva i turizma u Dalmaciji. Sve skupa umirit će čitatelja koji će izabrati Hertla kao identifikacijski lik. U afirmativnom smislu on odbacuje Talijane, iako smatra da su oni bezopasni za austrijsku državnu misao (st. r 187). Sve bi moglo izgledati čudno ako se zna da je ovaj pisac u prvom djelu Talijane smjestio u ingroup, a Hrvate sa svima južnim Slavenima u outgroup s vrlo niskim karakteristikama. No ako se zna funkcija ovih afirmativnih mehanizama, to ne iznenađuje nimalo. Funkcija nije ideološko ili političko indoktriniranje, pisac zacijelo nije politički angažiran. On naprosto želi s ovim afirmativnim postupcima osloboditi čitatelja, malog činovnika, straha od redarstva, otpuštanja i sl., dakle dati mu smjernice za nadzirani bijeg iz sive svakidašnjice.

Epsko zbivanje logički slijedi iz ovih stereotipa i mehanizama. Hertl će služiti svom prijatelju Prusu kao vodič i naići kod njega na odobravanja, dok će kicoš Lokay napastovati neku mladu Hrvaticu i izazvati toliko negodovanje puka u Kaštelima da će ga Hertl morati spašavati od razjarenih seljaka. I ovdje pisac djeluje afirmativno u smislu malograđanskog spolnog čudoređa. Društveni prestiž izražen kulturom i ljepotom juga više ne spada u stereotipe mehanizma identifikacije nego gospodarska inicijativa. Stoga jadranska Hrvatska kao epski prostor ne postaje spolni krajolik za stanovanje. Evo uvodnog opisa ozračja Opatije: »Die bunten Sonnenschirme leuchten und bewegten sich zwischen breitkronigen Strandkiefern, die mit Vorliebe in rieselndes Weiss gekleideten Gestalten lebens-

lustiger, frühlingsfreudiger Frauen regten und schritten seltsam hoch und biegsam neben den starren, spritzigen, stahlhart gezähnten Blättern mächtiger Agaven, die die wohlgepflegten Wege entlang wie Wächter der Schönheit und frohen Laune standen, hinab an die Strandpromenade führten und in zäher Daseinsberechtigung selbst auf den wetterdunkelen, wogenzerrissenen Klippen hart vor die zischende Brandung traten«. (str. 1—2).

Velik broj pridjeva-epiteta, među kojima pretežu složenince, ne djeluje nimalo erotski, oni pokazuju radije želju za opisom kvalitete, sa složenicama nastoje ostaviti dojam neke solidnosti. Sve može podsjetiti na jezik reklame ili trgovačke ponude. Izraz kao neben starren, spitzigen, stahlhart gezähnten Blättern približava se jeziku tehničkih specifikacija i opisa industrijskih proizvoda od kovine. Priroda koja se ovdje opisuje posve je u vlasti tog industrijski svemoćnog čovjeka. Tu su »*Wächter* der Schönheit und frohen Laune ... hinab an die *Strandpromenade führten* und in *zäher* Dasensberechtigung ...« Ljudi, zapravo žene koje se kreću u toj industrijski konfekcioniranoj prirodi obučene su u savršene proizvode te industrije, vitke i elastične od sportskih vježbi. Sve to ima funkciju navikavanja potrošača knjižarske industrije na potrošnju turističke industrije.

Ovaj roman, vezan kao trivijalna književnost uopće s konzervativizmom, pokazao je sada jasno vezu s krupnim kapitalom u Beču, te s politikom velikoaustrijskog kruga, koja je pružila ideološki temelj za vezu s čitateljstvom. Dapače, ta politika sa svojim smjernicama promicanja gospodarskog napretka i turizma Dalmacije pružila je temelj i ideološku supstanciju, omogućivši pisanje ovakva zavičajnog romana u doba kad se jadranska Hrvatska u političkom slangu velikoaustrijskog kruga već nazivala »jugom domovine«, dakle Austrije.

S time je otpočela tradicija austrijskog zavičajnog romana o Dalmaciji koja će davati plodova i poslije rata i kraja politike velikoaustrijskog kruga, s obzirom da politička indoktrinacija nikad nije bila temeljem ovog romana.[21]

Treće djelo, novala A. Gerstmanna[22] »Die schöne Curzolanerin«, novela je jednostavne linearne fabule, kao uostalom i prva dva djela. Lijepa i nesretno udata Arsena Passitsch stoji između muža, divljaka i pijanca, i mladog časnika Antonija Dimanija. Ovaj na putovanju Jadranom posjećuje lijepu Arsenu u njezinom vrtu u Korčuli. Jednom, kad ih je iznenadio muž, Antonio se skrio u neka drvena za-

[21] Neka djela ove vrsti i inače djela o dalmatinskoj Hrvatskoj nabraja Josef Matl, Ragusa (Dubrovnik) in der deutschen Literatur, u: Sudslawische Studien, München, 1965, str. 337—63.

[22] Ovaj pisac rodio se u Ostrawi u Poljskoj (1855—1921), bio je doktor filozofije, W. Kosch, op. cit., Bd. 1., MCMXLIX, str. 644.

prežna kola. Pijani muž sunovratno je kola niz liticu u more. Uto, kao Deus ex macchina, počinje oluja, pa su valovi razlupali kola i u njima Antonija o hridine.

Novela slijedi shemu bajke o zarobljenoj kraljevni koju čuva zmaj. Arsena je lik kojim će se identificirati čitateljica — malograđanka. Njezina ljubav posve je čista kao i inače u ženskom romanu.[23] To može potvrđivati postojanje pohote kod čitateljice u stvarnosti, no i njezin strah od prostitucije, strah da će čak i u braku postati objektom spolnog izrabljivanja. Povlačenje Arsene u tišinu svog vrta odgovara želji čitateljice za bijegom iz područja spolnih sukoba.

Tu su još i dva muškarca — muž i ljubavnik, prvi divljak, drugi nježan. Ta kontrapozicija izražava se kod Antonija lijepim izgledom, dobrom i urednom naobrazbom i najzad lijepim i vrlo važnim poslom na vojnim brodovima, poslom pod suncem države, cara, koji ovdje otprilike preuzimlje ulogu Boga, kneza dobra, o kojem zavisi sve dobro plemenito u radnji novele. Muž je divljak i pijanica, što se izražava njegovom životinjskom snagom.

Afirmativno u smislu građanske kulture djeluje i produhovljenost Antonija, njegova sposobnost za čistu i duhovnu ljubav i na konačnu žrtvu. Ta svojstva potvrđuje građanski mentalitet navikao da kulturu i duhovitost izdvaja i izdiže nad područje uljudbenog. Dalmacija kao epski prostor sužena je u smislu brodova i mora obuhvaćenog važnošću vojnog aparata čiji je dio Antonio, odnosno vrtova i vidika kao kulise čuvstveno-ljubavnog krajolika. Na taj način strukturira se i potvrđuje osjećaj kolonijalnog posjedovanja kod čitatatelja. No krajolika nema bez austrijske ratne mornarice.

Tako ova novela upotpunjuje ideološki svijet trivijalnih djela. To je lijepa književnost u osobi Hansa Heinricha, stručno znanje i učenost kod Paula odnosno Ernsta, lik činovnika koji daje gospodarske pobude i najzad vojnika. Afirmativnost i identifikacijski likovi tipični su za carevinu koja je od vojničko-feudalne preko Metternichovog konzervativizma postala građanskom, a da vojska i plemstvo nisu izgubili značaj i privilegije. Likovi nisu uvijek Nijemci. Pa mada ova literatura potvrđuje politički negativnu i danas posvuda osuđenu politiku velikoaustrijskog kruga, ona zasvjedočuje da to čitateljstvo nije bilo uvijek nacionalističko i nesnošljivo. To, a i poticanje na turističku potrošnju u ovim djelima, omogućilo je da se njihovo pisanje nastavi i poslije prvog svjetskog rata, kad je F. Szyszkowitz napisao svoj roman »Riff im Licht«.[24]

U ovom romanu osnovu epskog zbivanja čini putovanje bračnog para Berndorf iz Beča u Dalmaciju. Dalmacija se opisuje kao posve jedinstvena zemlja, pa roman počinje prologom u koje se pisac s čitateljstvom obraća izravno Iliriji, njezinu bukoličkom miru, tisuć-

[23] P. Nusser, op. cit., str. 38, 43, 48.

[24] Ovaj roman, objavljen 1948. u Beču, očito je napisan prije II svjetskog rata.

godišnjoj prošlosti punoj ratova i seoba naroda, njezinim olujnim krajolicima. Potom opisuje njezine jedinstvene krajolike. Sustav vrijednosti nije umjetnički autonoman nego je preuzet iz putopisa ili turističkih vodiča. No pisac nije zadovoljan turističkom površnošću, on hoće dublje upoznavanje kraja (str. 25—27), dodir s pukom u jevtinim gostionicama. Tek onda kad se uz krajolik duboko upozna i narod spoznat će se i ono jedinstveno u dalmatinskoj Hrvatskoj (str. 45). A taj je narod također jedinstven i umjetnički nadaren, često više nego najviši društveni slojevi Beča (str. 64—65). Postoji neka gotovo otajstvena podudarnost između naroda i vina (str. 91). No pisac koji potpuno priznaje novu državu Jugoslaviju, neće propustiti da istakne bitku pod Visom 1866. u tom krajoliku motiviranom zaljubljenošću u narod (str. 160). On će tu razgovarati s ljudima što su služili u austrijskoj ratnoj mornarici (str. 170—71) bez ikakva žaljenja za carevinom. Funkcija je naprosto čuvstvena, ovim sredstvima autor će dalmatinsku Hrvatsku uzdignuti do junaka što svojim svojstvima potiče zbivanje, smjestiti je u ingroup, napraviti je čuvstveno bliskom austrijskom čitatelju i dati romanu mjesto u okviru austrijskog zavičajnog romana. Toj svrsi služi i ikonično znakovno područje — naslovna strana koju je izradio Rudolf Szyszkowitz. Ona prikazuje krajolik Dalmacije — more s hridinama i neku staru građevinu. Dva takva zasebna obavještenja žele saopćiti Dalmaciju kao zemlju lijepih krajolika, mora i starog graditeljstva, što je svakako bio njezin putopisni stereotip. Autor dakle pokreće društvene, turističko-gospodarske i umjetničke vrijednosti, prirodu s osloncem na daleko, ali u suvremena čovjeka uvijek živo rusoovstvo, da bi učvrstilo Dalmaciju kao književnu vrijednost. Ova umjetnički slabo vrijedna slika nije bez pretenzija, pa u umjetničkom saopćenju seže za stilskim sredstvima impresionizma, ekspresionizma, pa i romantike, utoliko što su ovi zidovi s tordiranim stupovima i rosetama zapravo ruševine. Odnos prema čitatelju sadrži dakle kulturne i obrazovne apele. Odnos prema prikazanoj stvarnosti u činu izbora zaustavlja se na krajoliku mora i starog graditeljstva u postupku preoblikovanja dalmatinske stvarnosti.

Sve ovo osobito je zanimljivo. Jer carevine i politike velikoaustrijskog kruga više nije bilo, nema želje ni da se ona uskrisi, a zavičajni roman o dalmatinskoj Hrvatskoj nije se ugasio. Da su prijašnji romani bili puko indoktriniranje, oni ne bi bili preživjeli rat. Ovako ovaj roman zasvjedočuje snošljivost austrijskog čitateljstva i relativno neznatno značenje čisto političkih odnosa u izboru štiva (čime se zapravo vrednuje) i u obzoru očekivanja kod čitateljâ. Uz velike političke suprotnosti ovakva bliskost moguća je jedino uz uvjet bliskosti uljudbenih navika Hrvatâ i Austrijanacâ.

U romanu glavna junakinja, mlada apotekarka Elisabeth Berndorf, stoji između dva muškarca. Muža, slavnog liječnika, i svog bivšeg prijatelja Ive Markovića, slikara, s kojim se posvađala zbog

djevojačkog hira, mada ga još potajno voli. Muž je mnogo stariji, njemu je blizu 50 godina, otmjen, staložen. On je slavni liječnik, profesor, prezauzet u svojoj klinici, u kojoj neprestano zvone telefoni, čekaju kolege na konzilijima i sl. Njegovo biće prožeto je nekim očinskim držanjem, njegova 25-godišnja žena ga duboko poštuje. Njegova muškost je u njegovu stručnom ugledu, ozbiljnosti, ne u spolnoj požudi i snazi, koja u građanskom društvu malo vrijedi. To je shematski lik muža-zaštitnika, koji se uvijek sreće u ženskim romanima. Obično je to velikaš, slavni liječnik, poduzetnik ili visokokvalificirani inžinjer, uvijek vrlo bogat i očinskog držanja, zreo, postariji.[25]

Bivši prijatelj Ivo je mlađi, lijep. Svojedobno je dobio nagradu za sliku na koju ga je Elisabeth nadahnula. Muž koji zna za njezin flirt s Ivom ostavit će je u Splitu u kući svog prijatelja, Ivina ujaka, i prepustiti joj da se odluči između njega i Ive. Ovaj identifikacijski lik ženskog čitateljstva, mlada i zanesena supruga, a ipak puna životne mudrosti i iskustva, lik je pred čijom ženskom zavodljivosti leže s jedne strane velika stručna sprema i društveni ugled, a s druge lijep i umjetnički nadaren mladić. Ona će se odlučiti za muža. Na taj način ona će cenzurirati pohotu uza svu mladost i zavodljivost i potvrditi načela trezvenosti, poštovanja stručnog znanja i novca, dakle društvenih vrijednosti na kojima počiva građansko društvo. Dakako, ona je bila u velikoj napasti, a njezina velika afirmativna odluka nije joj bila laka. No nju je trgnuo pokušaj samoubojstva Ivine rodice Divke, vrlo mlade djevojke koja je u nj zaljubljena. Na taj način Bog sudjeluje u epskom zbivanju u ulozi onoga koji podsjeća na sustav građansko-ćudorednih vrijednosti. Ima nečega posve austrijskog u ovoj trezvenosti, nečeg što je nastalo u strahu i ograničenosti Biedermeiera, a održalo se u zemlji koja je vrlo dugo ostala carevinom, priznajući plemstvu ugled u društvu. Takvo plašljivo ćudoređno držanje ne može biti čvrsta vrijednost u zemlji koja je poznavala revolucije kao npr. Francuska, gdje se preljub pojavio kao umjetnička vrijednost u književnosti, a osobito u dramama Alexandra Dumasa-Sina, tog pisca ženskih savjesti.[26] Glavna junakinja je savjesna, pomalo plašljiva, u njezinoj unutrašnjoj borbi nema nekih kantovskih kategoričkih imperativa, unutrašnjih pravila koje bismo mogli očekivati od njemačkih romana te vrsti. Njezin muž Rudolf Berndorf vlada se otmjeno kao plemić (Edelmann, str. 188), što je opet značajno kao vrijednost u zemlji što je tako dugo bila carevina, pa plemstvo u njoj nije izgubilo društveni ugled, a u doba poslije 1848. bilo je građanstvu čak društvenim uzorom.

Već smo rekli da ta zemlja, dalmatinska Hrvatska, igra sa svojim svojstvima neku ulogu s time da stvara uvjete za putovanje na

[25] P. Nusser, op. cit., str. 41.

[26] Albert Thibaudet, Histoire de la littérature française de 1787. a nos jours, Paris, s. a. [1963], str. 303.

kojem dolazi do epskog zbivanja. No hrvatski dio likova romana i njihovi postupci u uskoj su vezi s tom zemljom. Maturantica Divka je crnokosa i tamnoputa, živahnih crnih očiju, prava »rasna mlada južnjakinja« (der Typus einer rassigen jungen Südländerin, str. 124). Njezini strastveni postupci, ljubomora i pokušaj samoubojstva uvjetovani su njezinom rasnom i nacionalnom pripadnošću. Elisabeth voli Dalmaciju u liku Ive, njegovi slikarski darovi proistječu iz ljepote južnih krajolika. Radi se dakle o gotovo egzotičnom sustavu vrijednosti koje imaju neku književnu automnost, jer slikarski darovi u građanskom društvu nemaju osobitu vrijednost, ni izdaleka onoliko kao u ovom romanu, a stravstveni Divkini postupci u građanskom društvu čak uopće nemaju neke vrijednosti. Pa ipak, postoji analogija između položaja Ive, koji sa svojim umjetničkim darovima mora uzmaknuti pred stručnim znanjem, novcem i ugledom starijeg Rudolfa Berndorfa i perifernog položaja umjetnosti u građanskom društvu.

Stravstvena ćud s kojom je sazdan stereotipni lik Divke, zapravo je čista književna vrijednost koja resi junakinje romantičkih i predrealističkih književnih djela, a slično i umjetnički darovi glavnog junaka. Oni su svakako koloritni i vezani za Dalmaciju kao uostalom i likovi statista, npr. ribar koji je izgubio dva sina, jednog u ratu, a drugog na moru. On lovi ribu, iako mu je blizu 70 godina i veli da se dobrom ribaru ne priliči grob među čempresima nego u plavim dubinama. (str. 171).

Valja reći da u tim likovima nema oštrice protiv grada, jer bi to moglo dovesti u sukob Hrvate, uopće Slavene i Beč. Uopće, u svim dotadašnjim zavičajnim romanima nalaze se i neke vrijednosti Moderne, što za zavičajni roman nije karakteristično. To su vrtovi Korčule i Dubrovnika, krajolici mora, koji su utoliko što su sredozemni dio sustava književnih vrijednosti Moderne, dakle ujedno i odnos prema Italiji, romanitetu, klasici i klasičnoj starini. Naglašavanje vrlina i vrijednosti domaćeg pučanstva i zavičajnosti ide u okvir obraćanja Hrvatima u smislu politike vilikoaustrijskog kruga.

Tako je trivijalni turističko-zavičajni roman s jadranskom Hrvatskom kao epskim prostorom relacioniran s jedne strane prema Modernoj utoliko što je turizam uvijek znak nekog standarda i krupnograđanskog kozmopolitizma, a s druge strane on je čisto tekstovno relacioniran prema putopisu koji je stvorio znatan ugled dalmatinskoj Hrvatskoj u zemljama njemačkog jezika[27] i prilagodio te vrijednosti sustavu naslijeđenih, mada već stereotipnih književnih vrijednosti, pa društvenih vrijednosti, uveo novu podvrstu zavičajnog

[27] I. Pederin, La Dalmazia nelle relazioni di viaggio austriache e tedesche. Aevum, Milano, XLIX (1975) V—VI, str. 484—505; isti, Starine dalmatinske Hrvatske kao nadahnuće austrijske putopisne književnosti Biedermeiera, romantike i realizma. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, 13 (1975), br. 13, str. 273—299, te rad iz bilj. 11.

romana u austrijsku književnost 20. stoljeća. Postojanje književnog djela u recipiranju, materijalna zavisnost o društvenom i individualnom položaju i potrebama čitatelja i njihove prosudbe primjerenosti kodiranja učinile su da je neopazice došlo do prijelaza tog trivijalnog turističko-zavičajnog romana u umjetnički. To će reći da je taj roman aktualiziran u takvoj kodiranosti i intenzivnosti estetskog teksta, da je estetsko zanimanje recepijenata napravilo potrebitim književno prikazivanje predmeta, te da je sada sa stajališta teksta bilo moguće govoriti o dopadanju bez interesa u kantovskom smislu, a slično je bilo i sa strane proširenog obzora čitateljskog očekivanja koje je tražilo estetski prikladnije kodiranje. Tako pomalo počinje opadati kulturno-snobovsko omalovažavanje što pogađa trivijalnu književnost.

Taj prijelaz od trivijalnog k umjetnički vrijednom ostvaren je u okviru zavičajnog romana s nekom dražesnom bezbrižnošću tipičnom za austrijsku književnost, a to će reći da nije bilo krutih lomova zasnovanih na načelima G. F. W. Hegelove, F. W. J. Schellingove i I. Kantove estetike,[28] kakvi su se mogli očekivati.

Prijelaz nije odmah bio ni oštar ni potpun. Jedan dio stereotipa trivijalne književnosti ostao je, no drugi elementi preobrazili su se, što je dalo napetost u kojoj će se ostvariti promjena umjetničke strukture. Došlo je dakle do pregrupiranja odnosa na temelju relativne važnosti pojedinih elemenata.[29]

Tako je Hans Deissinger napisao 1939. roman »Der Menschenhai« s podnaslovom »Ein kleiner Roman«.[30] Okvir tom romanu je pension (Strandpension) »Topola« s austrijskom građanskom publikom na nekom hrvatskom otoku, možda na Rabu (ako se može suditi prema crkvi sv. Eufemije koja se tu spominje). To je prozor kroz koji pisac sa svojom publikom gleda u zbivanja romana i glavnog junaka Pere Matića, odrpanog i gladnog seljačića, koji upornim radom i velikom dosjetljivošću stječe gostionicu, postaje dobrostojeć, ženi se nekom servirkom iz svoga sela. No Pero bi sagradio novu gostionicu, ali nema novaca. Novac će mu posuditi inžinjer Gregor von Fengö iz Budimpešte, on će osobno rukovoditi gradnjom. Na kraju Pero ustanovi da je Madžar ljubavnik njegove žene. U završnoj sceni ovo tvoje jedri u barci oko koje obilazi morski pas. Dolazi do dvoboja

[28] Gunter Martens, Textstrukturen aus rezeptionsästhetischer Sicht, Perspektive einer Textästhetik auf der Grundlage des Prager Strukturalismus, Wirkendes Wort, Düss. 23 (1973), br. 6, str. 378—79.

[29] Tako Jan Mukařovski o dinamici umjetničke strukture, Der Strukturalismus in der Ästhetik und in der Literaturwissenschaft, u: Kapitel aus der Poetik, Frankfurt Main, 1967, str. 14.

[30] Ovaj pisac, rođen 1890. u Chebu u Češkoj, pozabavio se u više zavičajnih romana krajevima austrijskih Alpa. Roman »Der Menschenhai« (morski pas ljudožder) tiskan je prvi put u Liberecu (Reichenberg), 1939. Adalbert Schmidt, Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert, 2. Bd. Salzburg-Stuttgart, 1964, str. 92.

Pere i Gregora, u kojem će Pero podleći i postati žrtvom nemani. Fengö, elegantni inžinjer, sportaš, velegrađanin, površan svjetski čovjek, lik je iz outgroupa, izravni potomak Lokaya Sandora iz Madernova romana »Scirocco«. To je lik outgroupa tipičan za zavičajni roman, lik kojim se odbacuje velegrad kao pogubno nećudoredan. I u ovom slučaju oštrica protiv velegrada okrenuta je protiv Budimpešte, ne protiv Beča, temeljeći se vantekstovno na krizi dualizma. Ostali likovi dalji su potomci likova Petera Roseggera, to je Pero Matić, odrpani i gladni seljačić što počinje tako da prodaje smokve turistima i pozira im za snimke za tri dinara. Zatim prodaje sladoled, radi kao momak na nekom brodu što vozi turiste, štedi, stiče i gubi. Tu je Marija, siroče iz njegova sela. Ona radi kao sobarica u nekom pensionu, onda u kuhinji hotela »Central«. Postaje servirka, a zli jezici govore da je to zato što se svidila šefu. Onda dolazi k Peri u društvu nekog bogatog stranca turiste. Njezin prijatelj traži od Pere da ga s Marijom odveze barkom na pučinu. Tad se Marija trgne, otme iz zagrljaja bogatog prijatelja, pobjegne i najzad se popravi i uda za Peru. Tu su i drugi mali domaći ljudi, Perin stric, kramar Jan Gogulić koji pije, Tonio Sekondić koji vozi turiste na svom brodu »Nirwana« i slabo plaća Peru da se ovaj ne bi propio, Jurina, vlasnica pensiona »Pago«, odeblja udovica, gostioničar Petar Kordić, seljački župnik Philippo, praznovjeran i neuk. Sve su to koloritni likovi izrasli iz dalmatinskog krajolika i siromaštva tog seljačkog društva u industrijskom dobu. Oni su po tome rođaci Roseggerovih seljaka, lovaca i krivolovaca, krijumčara. P. Rosegger je obnovio selo kao književnu vrijednost uz istodobnu književno obezvređivanje grada. Njemu je svojstven i onaj ponešto poučni način pripovijedanja, piščevo divljenje Perinoj štedljivosti i radišnosti.[31] U nekim postupcima ovaj pisac blizak je naturalističkim postupcima, zna za strašnu moć novca, siromaštva, spolnog nagona, želje za blagostanjem kojima će glavni junak i junakinja najzad podleći baš kao junaci naturalističkih romana. Pa ipak, tu je župnik kojem se ne sviđa što Pero želi sagraditi novu gostionicu, on u tom prodiranju gradskih gospodarskih odnosa vidi opasnost po dušu i odvraća Peru. Tu ovaj zavičajni roman postaje polemičan na relaciji selo — grad, slijedeći tako vrlo stare tradicije patrijarha seoskog romana pastora J. Gotthelfa u njegovu uvjerenju da je selo oaza zdravlja pred nadirućom pokvarenošću suvremenog tehniziranog gradskog života. Tu je i Pero koji je gotovo savladao Fengöa, no onda je zamislio Mariju kako mu se bacala u zagrljaj i pustio Madžara da ga baci u ralje morskog psa prekriživši se prije toga (str. 162—72). Tu je i kontrapozicija Pero — Fengö. Prvi stoji između osjećaja časti i morlačke spremnosti na krvnu osvetu, on u početku tuče ženu, tjera je, hoće da ubije djecu, no onda se trgne, prisjeti se svoga

[31] Albert Soergel — Curt Hohoff, Dichtung und Dichter der Zeit, Vom Naturalismus bis zur Gegenwart, 1. Bd. Düssenldorf, 1964, str. 419.

rada, djece, i spreman je oprostiti ako se ona okani Madžara (str. 135—54). Tu opet progovara malograđansko poučno pičevo držanje. S druge strane Fengö, osoran velegrađanin, gospodin koji u Peri vidi seljačinu, nižeg čovjeka (»Dir steh ich noch, kroatischer Bauernlümmel, heisst das. Aus der Hand musst du mir fressen, am Halfter gehen wie ein müde gerittener Gaul!« str. 164).

Poučno držanje piščevo konzervativno je, ono od Pere čini karakter u razvitku blizak realističkom romanu. Pero se razlikuje od junakâ realističkih romana ponajviše po tome što nije ni plemić ni građanin, a pisac je uglavnom povučen u pripovijedanju, te se s glavnim junakom ne identificira, što spada u postupke natualizma.[32] Umjetnička istina u svojoj autonomnosti subjektivizirana je tako što je doduše strukturirana prema zbilji,[33] no zbilja je strukturirana s konzervativnim vjerskim, poučnim i rodoljubnim načelima. Djelo nam u svemu izgleda kao neki kompromis naturalizma s realizmom.

Najvažnija tečevina ovog romana bit će zacijelo glavni junak Pero, štedljiv, radišan, iako čovjek vruće morlačke ćudi i krvi i velikog ponosa, sposoban na samozatajivanje. S tim je pisac najzad stvorio književnu vrijednost ne bez veze s putopisnom književnošću, njezinim mitom o Morlacima i izdanicima politike velikoaustrijskog kruga, ali ipak autonomno-književnu, jer ova politika sa svojim raspaljivanjima katolikâ protiv pravoslavnih više nije imala neposredna značenja u doba kad je Adolf Hitler sklapao sporazum s Karađorđevićima, želeći čvrstu Jugoslaviju. Mada lik Pere i Marije nije bez veze s likovima Madernovih Hrvata iz romana »Scirocco«, ovi likovi nisu shematski kao lik Madžara Fengöa. Tako su južni Hrvati konačno postali književnom vrijednošću austrijskog zavičajnog romana.

Jedan roman ovakve vrsti napisala je dosta poznata autorica niza romana o raznim austrijskim pokrajinama Marie Grengg (1899—1963).[34] To je roman »Die Liebesinsel« (Beč, 1940), koji je autorica većinu svojih romana sama ilustrirala. Taj se roman sudeći po Jablancu i Sušaku što se spominju kao najbliže luke, zbiva na Rabu u hotelu »Grazka«. Junak romana zapravo je hotel sa svojim gostima, barunom Henrykom Delowom, pustolovom i kradljivcem draguljâ, Adrianom van Reesper iz Harlema, koji se obogatio trgovinom klinčićima i dijamantima, njegovom ženom koja putuje s crnom sluškinjom i shettlandskim hrtom i čeka muža u hotelu jer ne podnosi vožnju na jahti, ruskim knezom Dimitrijem Gorgulieffom, veletrgovcem drvom Gupcom iz Zagreba, gimnazijskim profesorom Gotićem iz Ljubljane. Tu je i Madžar, grof Berenyi, koji sreće svog starog

[32] Erich Auerbach, Mimesis, Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, Bern, 1946, str. 431—32, 437.

[33] U smislu realizma, usp. Z. Posavac, op. cit. Encyclopaedia moderna, 5 (1971), br. 15, str. 48.

[34] A. Schmidt, op. cit., str. 125—26.

ratnog druga Delowa i s njim priča o konjima, psima i jahtama, gračanska malograđanka Neugebauer, koja spava s konferencijerom Peterom Kuncom, jer s nekim valja spavati, gospođa van Reesper s Delowim, koji s njom spava da bi joj ukrao dijamant basnoslovne vrijednosti, koji međutim donosi nesreću. On je donese i Delowu koji najzad svrši u tamnicu kao član međunarodne bande kradljivaca dragulja.

Autorica ovdje riše velegradsko društvo bez korijena i tradicije, društvo ariviranih gavana, buržuja i pustolova i drži se prema tom društvu otprilike kao Theodor Fontane prema svojim likovima, a to će reći da ih crta bez satiričnog držanja i vrlo umjereno kad ih karikira. No kao kod Th. Fontanea, u odnosu prema tim likovima uvijek se osjeća njezino u osnovi konzervativno, pa i moralističko mišljenje.[35] Tu nema građanski bezvremenskog ozračja »Zauberberga« Thomasa Manna, inače situacijski bliskog, nema ni situacije bez radnje nema ni Th. Mannove zaljubljenosti u građanstvo. Ovaj roman ima radnju s gotovo trivijalnim zapletom oko krađe dragulja.

Ovom društvu, koje autorica povučena iz pripovijedanja gleda s osuđivanjem, ona suprotstavlja svijet malih domaćih ljudi koji čekaju turiste da zarade neki dinar i spase se siromaštva. To je udovica Loncarica s prstima iskrivljenim od rada kao smokvine grane, ona pali lojanice na uspomenu sina što se utopio u Biskajskom zaljevu, krčmar Franto Lusarić i Marko Zulić, seljak Ivko Stipić koji goni magarca, tuče ga i psuje, ribari, težaci. I tu je autorica bliska Th. Fontaneu, jer je taj svijet malih i siromašnih ljudi ćudoredno iznad svijeta bogatih.[36]

No ti mali ljudi shrvani siromaštvom nisu nikakvi revolucionirani četvrti stalež ni »bete humaine« poput likova Emile Zole, nego pobožni i radišni mali ljudi, potomci junakâ P. Roseggera i L. Ganghofera. Tu se, kao i u slučaju djela H. Deissingera ne radi o nekoj saživljenosti s okolinom, M. Grengg kao i H. Deissinger ne zna hrvatski, neke scene su nedoživljene i naivne, kao scena s morskim psom koji obilazi neki manji brod i misli ne bi li ga prevrnuo, dok ga brodar Stjepan Antić drži na nišanu vojničkog pištolja za slučaj da neman ipak napadne brod.

U držanju autorice može se gotovo opaziti neka svijest o krivnji vlastite uljudbe koja je sva prožeta pogubnim utjecajem grada. Sve što dolazi iz grada, malograđani, velegrađani, velikaši, koji su davno napustili svoja dobra, pustolovi, sve je loše i zrelo za propast. Iz te književne situacije tipične za austrijski zavičajni roman autorica traži pribježište u jednostavnom svijetu malog hrvatskog otoka, u vrlinama koje u austrijskoj gradskoj uljudbi više ne postoje. Bio je

[35] Soergel-Hohoff, op. cit., Bd. 1, str. 25, 27.

[36] Georg Lukás, Der alte Fontane, u: Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts, Bern, 1951, str. 291—92.

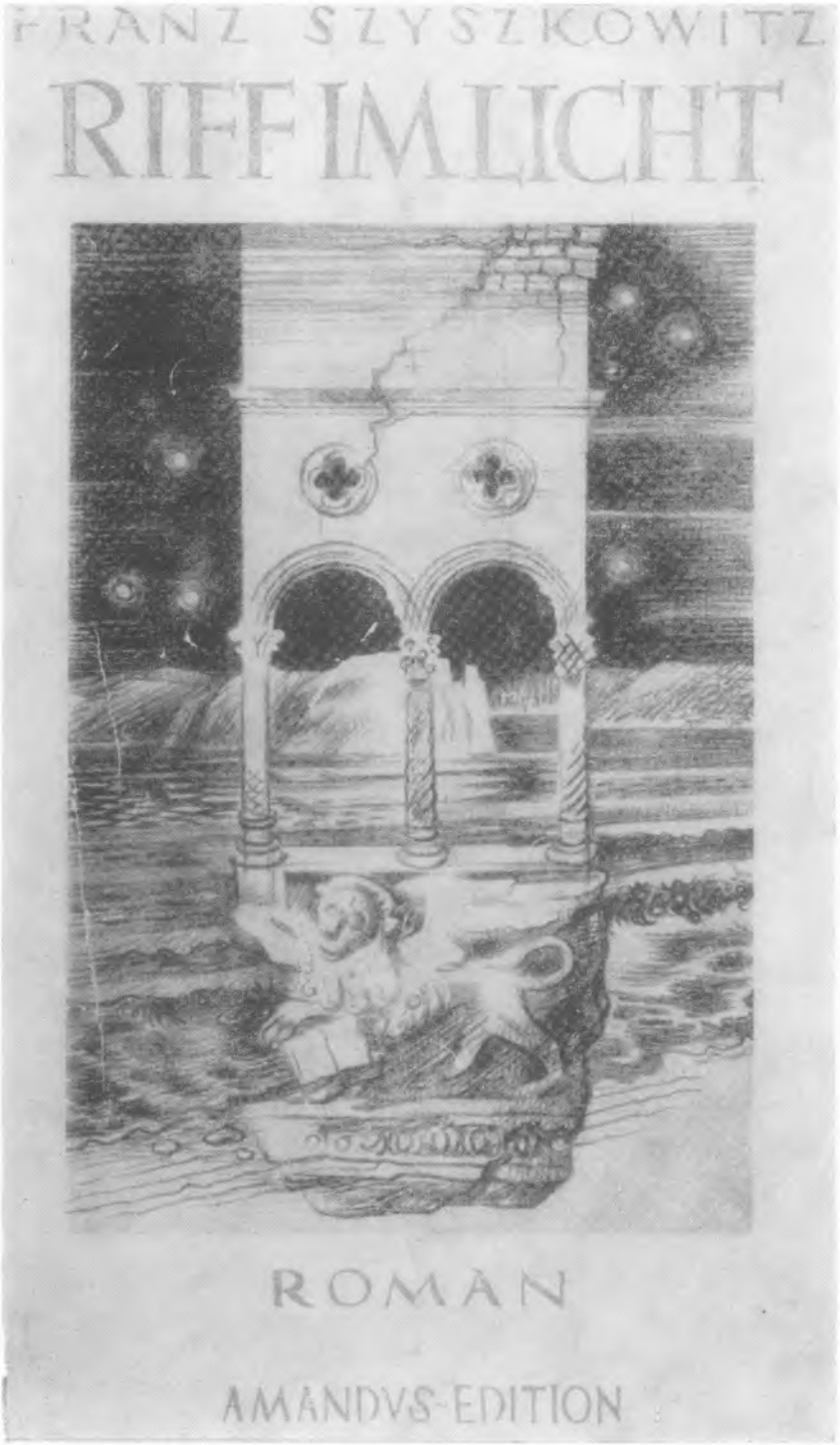

Sl. 1. Snimak ovitka romana F. Szyszkowitza

to svijet s kojim je austrijski čitatelj bio dobro upoznat, a imao je i neku vrijednost. Preko putopisa i trivijalne književnosti on je postigao i neku književnu vrijednost.

Ovakva svijest o krivnji vlastite uljudbe može se smatrati značajkom evropske međuratne književnosti, a posebno one na njemačkom jeziku koja je proživjela razdoblje ekspresionizma i rat. No ona ima posebno veliko značenje u Austriji gdje je rat donio možda više promjena nego igdje u Evropi. Na prijelomu stoljeća Beč je ne samo sjajni evropski velegrad nego i prijestolnica velike mnogonacionalne carevine sa širokim evropskim povijesnim uspomenama, koje su to jače što se Beč nalazi na rubu zapadnoevropskog kruga. U konture čitateljskog očekivanja tadašnjeg Beča spada nekakav osjećaj kulturne misije, odgovornost prema toj međunarodnoj kulturnoj baštini, što je osobito zamjetno kod Huga von Hofmannsthala. Nova poslijeratna država mala je pa i provincijalna evropska zemlja s nesrazmjerno velikim glavnim gradom, nemoćnom uspomenom na poraz carevine i njezino rasulo. Nova država sada traži sebe u svojim pokrajinama. Pa kad je ta situacija ohrabrila zavičajni roman to je značilo da je taj roman postao novim oblikom austrijske društvene svijesti. Svi ovi vanknjiževni odnosi posreduju u književnosti, a ovo pojačano orijentiranje na pokrajinu ide tokovima svijesti o borbi protiv kozmopolitiske »literarnosti« Moderne. No dok je ta protuumjetnička svijest obično značila korak naprijed, kao npr. »protuliterarno«držanje Nikolaja Černiševskog ili É. Zole,[37] ovdje se zapravo radi o navraćanju na romantičke ideološke pojmove o narodu, folkloru, jeziku, na temelju čega će se sada, u austrijskom zavičajnom romanu 20. stoljeća, srasti pojmovi kao krajolik, pokrajina, pleme.

Vrlo ugledan pisac ovog smjera bio je Josef Friedrich Perkonig (1890—1959), koji je u povijest austrijske književnosti ušao kao pojam koruškog pisca.[38] Pa iako u književno držanje J. F. Perk-

[37] J. M. Lotman, Predavanja iz strukturalne poetike (Uvod, teorija stiha), Sarajevo, 1970, str. 229—31.

[38] Tako ga opisuje najvažnija literatura o njemu: Hermine Bencsics, Josef Friedrich Perkonigs Romankunst, (netiskana disertacija), Beč, 1936.; Alois Brandl, Die stillen Königreiche. Das literarische Echo, 20 (1918) 19, 1146—50.; Hans Brunmayr, Die Dichtung Kärntens (netisk. dis.), Beč, 1935.; Paul Anton Keller, Dreigestirn. Josef Weinheber, Max Moll, J. F. Perkonig. Begegnungen, Erinnerungen, Maria Rain, 1963, str. 57—86.; Walter Medwedth, Josef Friedrich Perkonigs Roman 'Patrioten', Carinthia, I. Geschichtliche und volkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens geleitet von Dr. Gotbert Moro, Celovec, 1950, str. 543—564.; Erich Nussbaumer, Gestiges Kärnten. Literatur und Geistesgeschichte des Landes, Celovec, 1956, str. 456—77.; isti, Pogovor djelu J. F. Perkoniga Ein Laib Brot, ein Krug Milch, 1960, str. 249—75.; Max Pirker, Kärntnerische Dichtung, u: Perkonigovu djelu Kärnten, ein Heimatbuch, Leipzig, 1925, str. 197—201.; isti, pogovor djelu J. F. Perkoniga, Siebenruh, Reclam, 1925; Friedrich Pock, Josef Friedrich Perkonig. Die schöne Literatur, Das dichterische Bekenntnis eines Landes. Wort in der Zeit, 6 (1960), prosinac 1929, br. 12, str. 575—79; Helmut Scharf, Josef Friedrich Perkonig.

oniga spada kao neotuđivo držanje naglašavanje njegove pripadnosti njemačkom jeziku, etničkoj skupini i Koruškoj kao pokrajini, on je putovao u Italiju, pisao djela s talijanskom tematikom, a onda je, već 1925, putovao na hrvatsku obalu Jadrana, pa u Sloveniju, Bosnu, Hercegovinu, Srbiju, pišući pritom epska djela s hrvatskom tematikom. Prva je bila pripovijest »Fischer in Laurana« (1927, 1935), pa 1940. pod naslovom »Die Fischer« u Beču, prerađeno i dotjerano. Godine 1950. ova je pripovijest poslužila kao predložak za jednu radio-dramu. Pripovijest »Der Guslarspieler Ypsilon« objavljena je najprije 1932—33. u »Westermanns Monatshefte«, a onda je izišla kao samostalno izdanje u Leipzigu 1935. pod naslovom »Der Guslarspieler«. Pripovijest »Die Schlacht von Orevač« izišla je 1936—37.[39] Godine 1939. izišla je u zbirci »Südost« (Beč — Leipzig) pripovijest »Glück im Hause Beaueregard«, 1940. pripovijest »Der Hajduk«.[40] Najzad je 1934. u časopisu »Die Lesestunde« izišao roman »Lopud, Insel der Helden«. On je izišao kao samostalno izdanje 1938, pa 1955, ali sad pod naslovom »Liebeslied am Meer«. Ovo je djelo prevedeno i na češki. Još je napisao crticu »Grauer Stein — blaues Meer«.[41]

Njegovi romani nemaju glavnog junaka u onom smislu u kojem glavno lice zauzima središnje mjesto u strukturi realističkog romana, čime J. F. Perkonig nasljeđuje tečevine naturalizma ili se barem njima služi. Glavni je junak u najvećoj mjeri isprepleten kulturnim, povijesninm, biološkim i gospodarskim značajkama svoga tla, da zapravo funkcionira kao delegat toga tla, s kojim je povezan duboko i na otajstven način. Takvih je likova dakako više, ali naglasak se stavlja na onaj pozitivni, a pozitivna je J. F. Perkonigu jedino duboka saživljenost s tlom. Radnja njegovih epskih djela nije čvrsta fabula realističkog romana, fabule zapravo nema, a tema je neki sukob sela i grada, dobra i zla, sukob u kojem će pozitivni junak podleći i propasti u gradu, i tu je J. F. Perkonig blizak naturalistima, uopće junacima suvremenih romana, ili će se glavni junak, ako dolazi kao delegat grada, preporoditi u dodiru s iskonskim snagama sela, mora, litica, i tu je pisac blizak idiličkom rusoovstvu. Među prve spada »Der Guslarspieler«, pripovijest o guslaru koji je došao iz Hercegovine u Dubrovnik, pročuo se, zaljubio u neku njemačku turistkinju i propio kad ga je ona napustila, među druge grof Ulrich Kraigh, dekadentni posljednji izdanak starog velikaškog koljena koji će se

Das dichterische Bekenntnis eines Landes. Wort in der Zeit, 6 (1960), br. 12, str. 5—10.; Berta Sorger-Sektora, Kärnten und die Moderne, (netiskana dis.) Beč, 1928; Franz Xaver Zimmermann, pogovor Perkonigovu djelu Heimsuchung, 1923. Tu je još izdanje Ericha Nussbaumera J. F. Perkonig, Ausgewählte Werke, Celovec, 1965. Prvi svezak posvećen je samom piscu i nosi naslov Leben — Werk — Vermächtnis; Adalbert Schmidt, Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert, sv. 2, Salzburg — Stuttgart, 1964, str. 36—37.

[39] Ausritt, Almanach des Verlages Albert Langen Georg Müller, 1936—37, str. 77 ff.

[40] Deutsche Rundschau, Berlin und Leipzig, 66 (1940).

[41] Die Lesestunde, 1934. (svibanj), str. 167 ff.

preporoditi u dodiru s iskonskom snagom slavenstva, u Hrvatskoj, na Lapadu, gdje će se oženiti Pavicom, kćeri mitski snažnog brodara Oljevana. Uvijek se tu radi o suprotstavljanju dvaju svjetova, jednog otuđenog, gradskog i drugog iskonskog, boljeg, slavenskog, patrijarhalnog svijeta orijaške snage, koju duguje saživljenosti s rodnom zemljom. Ovim navraćanjem na sve ovo kozmičko narodno, pa i otajstveno, pisac se vraća na tečevine romantike i seljačkog romana, na sve ono što je svojedobno bio ušutkao naturalizam. Ozračje tih djela uvijek je bezvremensko,[42] u »Liebeslied am Meer (Odn. »Lopud, Insel der Helden«) Urlich Kraigh sreće se s brodarima, lovcima, ribarima, oni pričaju legende o zakopanom blagu koje čuva sto junaka, a u pećini je zmaj, priča o bojevima s Turcima i pokoljima. Urlich stoji između dvije žene, blijede i umne Claudije, delegata svoga svijeta koji se zove natrag, i Pavice, djevojke sačinjene iz lopudske zemlje, koja ga zove na daleki otok iskonske snage. Sve ovo čini da ovaj sukob svjetova, gradskog i seoskog, dvaju svjetova koji se privlače i odbijaju istodobno, može izgledati gotovo mitskom borbom na tlu uljudbenog pesimizma, daljeg potomka J. J. Rousseaua i Hippolyte Tainea. Ovom posljednjem kao i postupcima realističkog romana J. F. Perkonig zahvaljuje veliku svijest o sredini, zapravo tlu koje delegira lik.

»Spät flüchtet Ulrich aus dem dumpfen Hause der Sorgo-Sava auf den kühlen Platz herab. Oben roch es immer noch nach Öl und Fischen und zuletzt deutlicher nach Wachs, hier aber am Platz des Dichter Gundulič war die Nacht schon rein. Der Platz ist keine Wohung mehr, niemand sitzt auf den Stufen, der Laternen scheinen weniger zu sein, und der gedehnte Gesang eines Lastträgers zieht fremdarting über die Steinplatten. Ulrich hört die Uhren nicht mehr und nicht die träumenden Tauben, ein gebeugter Mensch geht auf Opanken schräg von Gasse zu Gasse. Es gibt auf dem nächtlichen Platze keine Geräusche mehr ausser dem wilden Schlag des eigenen Herzens«. (Liebeslied am Meer, str. 33).

Ovo ponovno oblikovanje stvarnosti u književnom postupku vodi računa o svim uljudbenim čimbenicima tla, počam od Iva Gundulića do guslara i narodne pripovijetke. To su sve kulturne vrijednosti koje je otkrila njemačka romantika, no kod. J. F. Perkoniga one igraju ulogu tipičnih vrijednosti, egzotike,[43] koja u pripovijedanje dobija značenje književne vrijednosti koja će biti veća od znanstvene ili društvene vrijednosti zbog otajstvene povezanosti s tlom čiji je ona odraz. To je postupak subjektivizacije njegove umjetničke stvarnosti; na taj način njegovo djelo postaje fenomenom stvarnosti. Tako će se pripovijesti »Glück im Hause Beauregard« smrtno bo-

[42] Karlheinz Rossbacher, Josef Friedrich Perkonig, Autobiographie als Beschreibung einer Wandlung, Österreich in Geschichte und Literatur, Beč, 20 (1976), br. 2, str. 110.

[43] isti, op. cit., 115.

lesna Jelisabetha još jednom pomladiti u zagrljaju snažnog Hrvata Demetra, iako je taj zagrljaj kupljen za novac. U pripovijesti »Der Hajduk«, njemački vojnik Wolfgang Schwabe, koji slijedi srpskog partizana Jowu Demetrijića 1915. u Lici naći će se kao gost u nekoj ustaničkoj kućici. Gost je svetinja, Wolfgang Schwabe će međutim ipak morati prijaviti ovo sklonište svojim pretpostavljenima, ali neće uspjeti umiriti savjest. Najzad će nagaziti na minu koja će ga raniti. I tako su uvijek tradicionalne, patrijarhalne vrijednosti ono što njegovim likovima daje snagu. Te vrijednosti u pravilu idu do legendarnog i mitskog. Gorostasni ribar Mate Krpič iz »Die Fischer« sin je djevojke koju je u snu iznenadio neki morski duh, pa ga ni župnik nije htio krstiti. Prvi Krpič došao je na Cres kao mornar poslije nekog brodoloma, sve kuće su imale zazidana vrata, unutra su bili mrtvaci, ljudi pomrli od pošasti kuge. Bez straha je probio jedna vrata, naselio se u kući i umro od kuge kad je dobio sina, jer tako je htjela sudbina i neka kletva. Makoliko simpatije pisca bile uz njegove hrvatske ili srpske junake, on uvijek zna razliku između građanina i seljaka.Između guslara Nike Bakule i njegove plave prijateljice Njemice iz »Der Guslaspieler«, između Milivoja Gogole iz »Der Fischer«, bivšeg časnika austrijske ratne mornarice koji je postao ribarem jer nije želio moliti novu vlast, i Mate Krpiča koji nikad ne zaboravlja da mu se obrati sa »Gospod capitän!« Njegovi junaci, čak i ako imaju orijašku snagu kao Oljevan u »Lopudu« nikad ne pokazuju neke klasne mržnje. Oni su opisani s jakim smislom za tipično i egzotično, spadaju posve u svoj svijet i nikad ga ne mogu napustiti da bi se naselili u gradu kao Zolini junaci. U »Die Fischer« pitanje iseljavanja ne dolazi u obzir, a kad se Milivoj Gogola ipak vraća u grad, Mate je razočaran i ne misli slijediti gospodara. J. F. Perkonig je, o tom nema sumnje, preuzeo ideološke vrijednosti njemačke romantike, u tom smislu su kod njega značajni likovi guslara, Nike Bakule u »Der Guslaspieler« i Jove Smitrana u »Lopud«. Ta dva lika privukla su konzervativnog srpskog germanistu Miloša Đorđevića, koji je tradicionalnim metodama opisao kako je J. F. Perkonig prikazao ove likove ne ulazeći u situacijske probleme.[44] Strukture ovih djela on nije smatrao ni vrijednim istraživanja, jer je »nepovezan, sadržine gotovo i nema«; slika je »fantastično bezobličnа«. Njegove veze s konzervativnom ideologijom romantičara M. Đorđević je osjetio tako da u »Perkonigovom stvaranju ima i suviše romantike, ali ne one najbolje, često ni one dobre«, iako je J. F. Perkonig pisao oko sto godina poslije zaključenja romantike kao stilskog

[44] Guslar u savremenom nemačkom romanu. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 18 (1938), str. 612—16. M. Đorđević nije ni faktografski besprijekoran. Tako on primjerice veli da je J. F. Perkonig rođen u Celovcu (str. 612—13), iako je on rođen u Ferlachu, u Rosenthalu, 3. kolovoza 1890. Usp. J. F. Perkonig, Ausgewählte Werke, Bd. 1. Josef Friedrich Perkonig, Leben — Werke — Vermächtinis von Erich Nussbaumer, Celovec, 1965, str. 24.

razdoblja. O zavičajnom romanu kao pravcu, kao ni o literaturi navedenoj u bilj. 7. M. Đorđević ništa ne zna. No ako pobliže raščlanimo Perkonigove tekstove vidjet ćemo da on u njima daje književnu vrijednost društvenim, pa državnim konzervativnim vrijednostima. Evo kako je on opisao hercegovački krajolik u »Der Guslaspieler« (str. 3): »Der westliche Himmel über den Bergen war zinnoberrot. Und diese sonderbare helle Abendröte spiegelte sich in dem ruhigen Flusswasser. Bald musste man die Glocken von Trebinje hören, doch ein Dorf kam ihnen mit dem Abendgeläute zuvor, ein sehr fernes Dorf, so dass der Lauf wie ein summender Gesang in der Luft schwebte.« U ovom tekstu pisac pretvara stvarnost u književnu stvarnost tako da selo vidi kao krajolik, dakle posve kao romantičari, a ne kao rad, kako bi to vidjeli npr. naturalisti. Druga vrijednost sela je kulturna tradicija narodne pjesme u smislu mistifikacije, idući od zanimanja Jakoba Grimma za južnoslavensko narodno pjesništvo. Evo kako J. F. Perkonig piše na str. 4. i 5. istog djela: »Diese Trebišnjica kam aus den geheimnisvollen Bergen der Herzegowina. Sie floss an dem Schutt zerfallener Festungen vorüber, sie bespühlte Erde, in der noch immer das Blut getöteter Türken kreiste. Urenkel blickten auf sie von Äckern herab, auf denen die Ahnen pflügten und in die erste Furche das Schwert legten, dass es ihnen zur Hand sei. In jedem Winde widerhallten Schüsse, gellten die Flüche der Erschlagenen, rauschten die Lieder von Heiligen und Helden. Aus so einem Lande kam die Trebišnica. [. . .] Diese Gusla, von der letzten Besitzer nur wussten, dass sie ein altes Instrument sei. Aus einem serbischen Kloster war sie einmal geraubt worden. In ihrem Holz barg sie einen unbekannten Zauber. Der Dieb hatte das Ding gebracht, nicht aber die Mythe und das Geheimnis«. Sve književne vrijednosti ovog teksta, a to su ratovi protiv Turaka, narodna pjesma, razvaline tvrđava, ujedno su vrijednosti filoloških i povijesnih znanosti. Na strani 7. pa 10. pisac opisuje sam grad Trebinje: »Drinnen wird er den Lehrer mit weissem Band um den Turban und den Hadschi mit grünem Band sehen. Zu Mittag wird er den Muezzin vom Minarett herabrufen hören und an einem Eingang der Stadt die Militärmusik, wenn das Regiment von der Übung einrückt. Manchmal in der Regezeit wird die Stube am Abend voll sein von Nachbarn, später vielleicht auch von Leuten aus der Stadt, wie jetzt schon hie und da ein Schock junger Soldaten herauskommt, und er wird die Gusla spielen. [. . .] In zwei Kasernen bliesen die Hornisten den Zapfenstreich. Die Melodien standen seltsam fremd übereinander. Der Abend horchte ihnen zu, der Wind spielte mit ihren eintönigen Wendungen. Die baumlosen Berge glänzten im Mondlicht, und auf ihren Kuppen schimmerten die Festungswerke wie weisse Wolken. In der hellen Nacht sahen gute Augen sogar das riesige Zeichen Kralj Petars I., mit Steinen droben in die Berglehne eingelegt.« U ovim ulomcima srećemo najprije vjerske vrijednosti, koje se

ne temelje na nekom vjerskom uvjerenju, a onda militarističke vrijednosti, vojsku, vojnu glazbu, trublje i na kraju znak kralja Petra I. Vojska i dinastija Karađorđevića bile su čisto političke vrijednosti. Čin izbora u prikazivanju objekta ovdje je od najveće važnosti jer konkretno u umjetnosti uvijek dobija karakter općega,[45] pa su vojska i dinastija ovim uzdignute do otajstvenog simbola zemlje i krajolika. Folklorni elementi, narodna pjesma, Kosovo itd. spadali su u sustav vrijednosti na kojima je počivao karađorđevićevski militarizam. J. F. Perkonig ih je sada uzdigao do književnih vrijednosti, tako što ih je kao vanknjiževne vrijednosti ugradio u svoj tekst.

Njegovi junaci obično umiru u miru s Bogom. Niko Bakula, koji se propio u Dubrovniku, neće umrijeti u krčmi, on će pred smrt otići u svoje selo i tamo umrijeti u svom domu s križem od maslinova drveta u ruci. Milivoj Gogola umire sa svojom zaručnicom u brodolomu. Pred smrt moli očenaš. Završna scena iz »Lopuda« u kojoj dva zaljubljenika odluče stupiti u brak stilizirana je ovako (str. 303): »Und sie stehen an einer Stelle des Gartens, dass es dem frohlokkenden Franziskaner scheint, es wüchse ein Weinstock aus ihnen, je ein Ast aus ihren linken Schultern, und die zwei Äste vereinigten sich über ihren Köpfen zu einem Stamme, noch ehe sich der Weinstock an die marmorne Säule lehnt. Heidnischen Ursprung ist sie und diente nacheinander vielen Zeitaltern auf Lopud.« Tu nije samo svećenik koji pristupa zaljubljenicima. Prispodoba s novozavjetnim trsovima loze što se sjedinjuju jasno upućuje prema vjerskoj vrsti teksta; to nisu dva stabla bršljana koja rastu iz grobova Tristana i Izolde. No tu je i stup, koji ne pretstavlja neku kršćansku vjersku istinu i uvjerenje nego tradiciju, jer je pretkršćanski, a njegovo je glavno svojstvo to što je star. Vjera je dakle ovdje shvaćena samo kao tradicija. Tu nema ni Crkve kao metafizičkog koncepta, sve su samo sintetička jedinstva s kojima pisac pristupa čitateljevu obzoru očekivanja s obzirom na konzervativnu ulogu Crkve u državi i društvu u svoje doba. Poznato je npr., da su govori desničarskih političara prožeti vjerskim i tradicionalističkim nazivima, a da socijalistički političari u svojim govorima teže monumentalizaciji znanstvenog jezika.[46] Ove vrsti Perkonigova teksta jasno upućuju udesno otprilike u smjeru militarističkog monarhofašizma, bar što se tiče jugoslavenskih prilika.

J. F. Perkonig nije u ovom smislu ni slučajan ni usamljen. Njegovi dalji književni preci bili bi seljački švicarski realizam,[47] otprilike Jeremias Gotthelf, konzervativni pastor, pisci austrijskog biedermeiera sa svojim osjećajem za prošlost i dubokim strastima pod pri-

[45] J. M. Lotman, Predavanja iz strukturalne poetike (Uvod, teorije stiha), Sarajevo, 1970, str. 68.

[46] Uwe Pörksen, Textsorten, Textsortenverschränkungen und Sprachattrappen, Wirkendes Wort, Düss. 24 (1974), br. 4, str. 233.

[47] E. Nussbaumer, op. cit., str. 155.

vidnim mirom. Njegov bliži uzor bio je ugledni pisac austrijskog zavičajnog romana Rudolf Hans Bartsch, što je J. F. Perkonig i priznavao.[48]

Ovaj austrijski književnik iz Graza temelji svoj zavičajni roman na ovakvom dubokom doživljavanju prirode i pokrajinske individualnosti izraženom u osluškivanju i oživljavanju bajki i mitova.[49]

Danas J. F. Perkoniga više nitko ne čita, a nitko ga nije čitao ni potkraj njegova života.[50] Za sadašnje konture čitateljskog očekivanja njegova djela podosta su udaljena od modela svijeta zasnovanog na prethodnom čitateljskom iskustvu. Model njegova svijeta zasnovan je na djelomičnom prikazivanju malih ljudi kao pobožnih, patrijarhalnih ljudi čije se postojanje zasniva na saživljenosti sa zemljom i njezinom tradicijom. U tom smislu je svaka zemlja lijepa ako proizvede rasu.

No takvo djelomično prikazivanje umjetničkog objekta nije nipošto nedostatak, ako znamo da umjetnost nikad cjelovito ne prikazuje objekt.[51] Za nas je ovdje osim čina izbora u tom prikazivanju važan autorski sporazum s čitateljstvom.

J. F. Perkonig bio je sin obrtnika, majka mu bijaše kći kulaka. Za njegovo stvaranje značajna je svijest o seljaštvu kao temelju malograđanstva.[52] Sam J. F. Perkonig bio je učitelj. Društveno tako strukturirano konzervativno pokrajinsko malograđanstvo bilo je njegovo čitateljstvo. Nije to bilo, dakako, samo koruško malograđanstvo u čijim se redovima pisac, uzgred budi rečeno, borio publicističkim sredstvima protiv priključenja Koruške Sloveniji.[53] Svaka pokrajina je lijepa, ako proizvede rasu. Tim putem išao je R. H. Bartsch i stigao do arijske ideologije. Ovakvo traženje snage u seljaštvu tipično je za raspoloženje njemačkog i austrijskog malograđanstva poslije sloma 1918, koje ide dalje prema demagoškoj književnosti »krvi i tla« (»Blut — und Bodenliteratur«). J. F. Perkonig stigao je do južnih Slavena smatrajući to svojim poslanjem s obzirom na svoj zavičaj na tromeđi između Nijemaca, Romana i Slavena, pa je takav nazor i izložio u pogovoru pripovijesti »Der Guslaspieler« 1935. pod naslovom »Leben an der Grenze« (str. 68—75). Tako je ovaj pisac stigao i do konzervativnih krugova karađorđevićevske Jugoslavije koji su nastojali stupiti s njim u vezu. Zbog toga ga je potražio beogradski diplomat u Beču Ratko Parežanin 1930, pa jugoslavenski konzul u Celovcu Niko Mirošević-Sorgo. U tom času počinje čisto politička uloga ovoga pisca. Oba ova diplomata dovode ga u Beograd, upoznavaju s velikosrpskim intelektualcima koji su podržavali dikta-

[48] Isti, op. cit., str. 154—56.

[49] Albert Soergel — Curt Hohoff, Dichtung und Dichter der Zeit, Vom Naturalismus bis zur Gegenwart, Erster Band, Düss., 1964, str. 770.

[50] K. - H. Rossbacher, op. cit. pod bilj. 42,. str. 109.

[51] J. M. Lotman, op. cit., str. 61.

[52] K. -H. Rossbacher, op. cit. pod bilj. 42, str. 113.

[53] E. Nussbaumer, op. cit., 39. ff.

torski režim. Potom on odlazi u Berlin, gdje Jugoslavija uživa velike simpatije, i nastoji u Berlinu i Beogradu osnovati neko njemačko-jugoslavensko društvo 1931, brine se da jugoslavenski studenti dobiju stipendije u Njemačkoj, te da sveučilišta u Beogradu i Skopju dobijaju knjige iz Njemačke.[54] Konzervativno velikosrpsko građanstvo pokazalo je na ovaj način preostalim frankovcima u Zagrebu da u Njemačkoj, pa čak i u Austriji, ima bolje veze od njih. S njemačke strane u ovom valja gledati obnovu prodora na jugoistok. Njemačka je u to doba, 1930, bila potpisala carinski protokol s Austrijom i delegirala J. F. Perkoniga da putem kulturnih veza stvori političke veze u beogradskoj čaršiji. Njegovi romani tu su igrali znatnu ulogu, on ih je nastavio pisati, a pisao je i brojne novinske članke i putopise iz Beograda.[55] Njemačka je na taj način željela oslabiti Malu ententu[56] i to ne bez uspjeha u Beogradu. Bila je to politika koju je uspješno nastavio Adolf Hitler, a doživjela je vrhunac u dvorcu Belvedere u Beču. Njemačka je u to doba, slično kao i vlade u Parizu i Londonu, željela čvrstu Jugoslaviju kao bedem protiv »boljševizma«, Jugoslaviju u kojoj će vodeću ulogu igrati konzervativno velikosrpsko građanstvo. No kad je britanska obavještajna služba pomrsila Hitlerove planove u Beogradu i on se odlučio na razbijanje Jugoslavije, tek tada, dakle uz teritorijalne zahtjeve Berlin računa sa suradnjom konzervativnog hrvatskog građanstva i J. F. Perkonig stiže 1942. u Zagreb i tamo boravi od 1. do 15. rujna na čelu jedne delegacije njemačkih pisaca. On sklapa prijateljstvo s ustašama bliskim inteluktualcima, koje nimalo ne smeta što je on dojučer surađivao s beogradskim desničarima.[57]

Teško ib bilo ustvrditi da je J. F. Perkonig bio agent A. Hitlera, jer je on svoja značajna djela napisao prije Hitlerova dolaska na vlast. Sam Heimatkunstbewegung stariji je od nacionalsocijalizma. Nacionalsocijalizam je pak znao odbacivati pisce uz pomoć čijih nazora je svoju ideologiju sazdao. Rudolf Borchardt, protivnih Francuske i liberarnog Zapada, nadahnut s »Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften« Josefa Nadlera, tražio je od Njemačke da preuzme duhovno vodstvo Evrope; za Hitlerove vlasti je napadan. Hans Grimm, vezan za kolonijalnu politiku Njemačke stvorio je krilaticu o Nijemcima kao narodu bez prostora (»Volk ohne Raum«), na kojoj je nacionalsocijalizam sazdao svoju osvajačku poli-

[54] Isti, op. cit., str. 253, bilj. 38. i 39.

[55] E. Nussbaumer, op. cit., str. 254, bilj. 44.

[56] Isti, op. cit., str. 253.

[57] Pred dolaskom njemačkih književnika, Nova Hrvatska, Zagreb, 20. kolovoza 1942. E. Nussbaumer, op. cit., str. 56, 255, 397—408. S njim su putovali još Karl Heinz Strobl, Georg Grabenhorst, Johannes Linke i Herybert Menzel. On se u Zagrebu sprijateljio s Antunom Bonifačićem i ostao s njim prijatelj do smrti, dopisivao se s njim dok je ovaj bio u emigraciji. Preporučio je Paulu Alverdesu da uvrsti prijevode ovog pisca u njegov časopis Das Innere Reich, što je ovaj i učinio u broju od 23. rujna 1943.

tiku traženja »Lebensrauma« na istoku; no ovaj pisac nije pristupio nacionalsocijalizmu. Sličnih pojava bilo je i u drugim fašističkim pokretima: Miguel de Unamuno, ideološki preteča frankizma, dospio je u zatvor čim su čete Francisca Franca zauzele Salamancu. I J. F. Perkonig je, ako se može vjerovati njemu i njegovu životopiscu E. Nussbaumeru, bio zapostavljen za nacionalsocijalizma.[58] Njegova politička uloga u korist nacionalsocijalizma u Hrvatskoj bit će da je bila manje ili više epizodna. No za ovaj rad nije najzanimljivije da li je on bio nacistički agent ili nije. Zanimljivije je bilo pokazati da je njegov sporazum s konzervativnim čitateljstvom o gledanju seljaka s njihove tradicionalističke strane strukturno blizak konzervativnoj ideologiji, a posebno nacionalsocijalizmu.[59] Tako je konzervativizam, a ne neka politička sklonost hrvatskom ili srpskom građanstvu, postao bitnim čimbenikom njegova preoblikovanja stvarnosti i odnosa prema čitateljstvu.

Perkonigov primjer, a i zavičajni austrijski roman domiciliran u Hrvatskoj, može u većoj mjeri i ljepše pokazati da veze zavičajnog romana s konzervativizmom, a posebno nacionalsocijalizmom, nisu slučajne, pa taj roman nije postao »plijenom nacističke propagande«, kako i danas važi u njemačkoj književnoj znanosti,[60] nego da te veze proistječu iz strukture tog romana.

58. Op. cit., str. 55—56.

59 Slično opaža i Lojze Ude u recenziji Perkonigova romana »Patrioten«. Novi svet, 6 (1951), str. 268 ff.

60 Martin Greiner, Heimatkunst, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte begr. von Paul Merker und Wolfg. Stammler, hrsg. von Werner Kohlschmidt und Wolfg. Mohr, sv. 1, Berlin, 1958, str. 63.

ADRIATIC CROATIA AS THE EPIC AREA TO THE AUSTRIAN HOMELAND NOVEL

Summary

The German and Austrian homeland novel (Heimatroman) is deeply rooten in the German realistic novel which is not a product of a national metropolis, but is rooted in the provinces and is provincially limited. The contry novel is based upon the opinion of the conservative protestant pastor Jeremias Gotthelf, who considered the contry to be an oasis of moral health, and the modern urbanity a source of moral depravation, evil and wickedness. So the German and Austrian homeland novel is conceived as a contraposition of the country with its traditional virtues to the big towns and cities, as a source of depravation.

This novel did not make halt at the German linguistic borders, so Hermann Sudermann wrote novels of Lituanian life and shortly before World War I. adriatic Croatia became the area to the trivial Austrian homeland novel written by Alfred Maderno and Adolf Gerstmann. Being this area a Mediterranean shore, the first novels of A. Maderno asumed a number of elements of the rich Austrian Fin-de-Siècle traditions: it were native patritian daughters or widows loving young Austrian intellectuals in classical gardens. There was no contraposition town-country, Croats and other Slavonic individiuals were ranged in the outgroup, the lazy and sallow. This changed soon and A. Maderno as A. Gerstmann structured his new ingroup of Austrians and Croats the outgroup of Hungarian town inhabitants as depraved due to urban life. By these means the author reflected the crisis of the dualistic system in Austria-Hungary. This is rooted in the politic of the Austrian burocracy in the Austria-ruled Dalmatian Croatia, which swayed from a Italian to a Croat orientation (which was fiercelly rejected by the Croats). This was by no means a political indoctrination by this colonial rule, the authors were eager to appease they provincial readers as for they fear of police, so they effect affirming the existing social and political order offering to the reader a male figure of identification, a conqueror of women, in the controlled escape from the frustrating everyday life. A similar identification figure for the female provincial reader was offered in a novel of Franz Szyszkowitz — a woman conserving her chastity between two men, an elder famous and rich physician and a young artist. So he satisfied the fear of the provincial female reader of

intercourse, of being a victim of lust as A. Maderno satisfied the desire for a leading position and a number of love affairs with the male provincial reader.

In the period between the wars Josef Friedrich Perkonig, known as the author of Carinthian novels wrote a number of Croat novels. His CHroats or Serbs are with traditional virtues, diligence, piety and a deep confidence in the genuine strenght given by their homeland and the rural life. Town inhabitants are seeking sake as their livers, or binging ruin as the lovers of these simple, virtuous, honestm decent and tradition loving rustic countrymen. This traditionalist, who depicted the poor people by suxh non-revolutionary peasants fighting with poverty stood near to the nazy-party. Further authors as Marie Grengg and Hans Deissinger stood somewhere between the trivial traditions and J. F. Perkonig.